

Otázka: Jan Amos Komenský, filosofické názory

Předmět: Společenské vědy, Pedagogika, Filosofie

Přidal(a): tanečnice

Úvod

Zcela úvodem bych chtěla poznamenat, že když jsem si téma referátu volila, neměla jsem ani nejmenší tušení, co obnáší filosofické dílo Jana Amose Komenského. Po přečtení několika zdrojů, z nichž nejobsáhlejší byla diplomová práce Bc. Šárky Šebestové Filosofie a pansofie v díle Jana Amose Komenského, ze které jsem čerpala nejvíce informací, nemohu se zbavit dojmu, že prakticky jedna základní myšlenka je zde rozebírána a popisována zleva doprava a zprava doleva, ale upřímně, nedokázala jsem se zcela zorientovat v drobných nuancích, které jsou zde popisovány. Přesto se pokusím nastínit zde svůj obrázek na Komenského, co by filosofa. Nebudu se zabývat ani jeho životopisem, ani jeho názory pedagogickými, a tak jen snad na úvod uvedu, že Jan Amos Komenský, český kněz, vzdělanec, filosof a vychovatel, žil v letech 1592 až 1670, a dožil se tedy na tehdejší dobu velmi vysokého věku. I přesto je obdivuhodné, jak obsáhlé dílo vytvořil. J. A. Komenský právem patří mezi nejplodnější myslitele své doby.

Na rozdíl od Petra Chelčického, který v první polovině 15. století prosazoval nevzdělanost, jako cestu k rovnoprávnosti mezi lidmi, snaží se Komenský o 200 let později dokázat, že všeobímající vzdělání pro každého člověka je cesta k nápravě světa a lidstva.

Komenský jako filosof

Než se rozepíšu o Komenského filosofických názorech, je třeba si uvědomit, jaká byla úroveň vědění a poznání na přelomu 16. a 17. století. Pokud by žil Komenský v dnešní době, jsem si

jista, že by svou pansofickou vizi přehodnotil pouze na potřebu jisté úrovně všeobecného vzdělání a obecného povědomí o chodu světa a zákonech vesmíru pro všechno lidstvo. Jakou úlohu by však měl v jeho učení Bůh, který je pro Komenského naprostým základem všeho, se neodvažuji hádat.

Komenský byl v první řadě teolog, a proto není divu, že nad veškerou existenci, všechno bytí a vše konání řadí Boha. Svět vnímá jako uskutečnění a zhmotnění idejí božské mysli. Vzorem jednoty světa, jak ji chápe Komenský, je Bůh a cestou z chaosu světa je pro lidstvo poznání – přesněji – snaha o všepoznání – tedy vědění všeho ve všech souvislostech – tzv. pansofie. O té však bude řeč později. Svět je pro Komenského z filosofického hlediska panharmonický celek, který chápal jako souhrn všech možností a alternativ reálných světů, které dohromady tvoří harmonii. Veškeré dění a chod světa pak chápe jako syntézu sedmi částí (tříd), nad kterými je opět Bůh jako 8. třída, z něhož vše vychází. Jen pro kompletnost této myšlenky zde uvádím ostatní třídy. Jsou to: 1. substance (všechna boží stvoření), 2. tzv. případy (9 složek, se kterými byly substance stvořeny – čas, místo, kvantita, kvalita, činnost, trpnost, řád, užitek a láska), 3. nedostatky, 4. zrůdnosti, 5. svazky, 6. složeniny, 7. znaky (pojmy a slova). Přiznám se, že zde je pro mne opravdu obtížné Komenského zcela pochopit. Ale našla jsem i jeho pro mě srozumitelnější filosofické názory. Například, že prvopočátek moudrosti je v poznání sama sebe, nebo že metodou zkoumání všeho byla tzv. metoda trojího oka (nejprve zkoumej smysly, pak rozumem a následně vírou) a také metoda trojích brýlí, jež spojuje analýzu, syntézu a synkrizi (srovnávání věcí mezi sebou a zkoumání jejich vzájemné souvislosti). Rozumím také Komenského názoru, že lidé na celém světě by se měli naučit jednomu univerzálnímu jazyku, aby mezi nimi došlo k porozumění. Nabízela se latina, jako jazyk vzdělanců a církve, avšak Komenskému se zdála příliš složitá, a proto pro tento účel nevhodná.

Komenského filosofická období

Období encyklopedické

Přibližně do roku 1628 můžeme u Komenského hovořit o takzvaném didaktickém, encyklopedickém, nebo též předpansofickém období. Zde si kladl za cíl podat obecné učení o všech věcech a dát jim organický řád. Nechtěl však popisovat věci izolovaně, nýbrž v souvislostech a v celku. Červenka charakterizuje Komenského encyklopedismus, jako: *„souhrn všech vědomostí o světě, ovšem na rozdíl od ostatních soudobých encyklopedií nejen pouhou snůšku vědomostí, nýbrž souhrn všech vědomostí organicky uspořádaných, nepodobajících se hromadě dříví, byť i sebelépe složené, nýbrž stromu, jenž vyrůstá z jednoho kořene, vytváří kmen a rozvětňuje se ve větve, listí a plody.“*¹ Svou první velkou encyklopedií

Divadlo veškerenstva věcí (1616-1618) napsal dokonce česky, aby ji zpřístupnil lidem neznalým latinského jazyka. Encyklopedie měla být spíše bránou k moudrosti, než seskupením informací. Lidské poznání má podle Komenského vycházet především z Bible.

Období pansofické a nápravné

Nejvýznamnějším filosofickým obdobím Komenského je však bezesporu takzvané období pansofické (přibližně 1628-1641). V této době Komenský pobýval v Lešně. Pojem pansofie je odvozen z řeckého pan (vše) a sofia (vědění, moudrost). Chápání pojmu pansofie se u Komenského postupně vyvíjelo. Nejprve jej chápal jako nástroj výuky studentů, koncem třicátých let jej povýšil na celkovou reformu veškeré vědy a dospěl k potřebě utvoření tzv. vědy všejednotné.

Účelem pansofie byla snaha o nápravu lidstva skrze pochopení všeho dění ve všech svých souvislostech. Komenský se domníval, že zaměření jen na jednu oblast vzdělání je pro člověka i pro lidstvo špatné a vede k nepochopení a netoleranci jednoho člověka druhým. Proces vzdělávání nechápe Komenský pouze jako výuku ve školách, ale jako celoživotní proces poznávání světa.

Ve svém zásadním pansofickém díle *Obecná porada o nápravě věcí lidských* používá Komenský namísto pojmu pansofie pojem pantaxie, kdy podle některých autorů jde pouze o oblíbenější Komenského výraz téhož významu, dle jiných je pantaxie vyjádřením obecného uspořádání věcí a systematické nauky o světě. Zde musím opět podotknout, že se v rozdílu těchto pojmů tak trochu ztrácím. Toto dílo již spadá do tzv. období nápravného (všenápravného), což je zřejmé z jeho samotného názvu.

Komenského filosofické dílo

Dílo Jana Amose Komenského je nesmírně obsáhlé a svědčí o Komenského nezměrné péli. Navíc mnohá svá díla i několikrát přepisoval, dokud se mu nejevila dokonalá. Proto zde uvedu za všechny jen pár příkladů jeho filosofických děl.

Labyrint světa a ráj srdce

Tato filosofická alegorie je poselstvím Komenského, že i z čirého zoufalství a beznaděje je možno najít znovu cestu ven skrze Boha, kterého je potřeba vpustit do svého srdce. Ve stručnosti o obsahu: Poutník vypráví, jak ve snaze poznat svět (který je v knize alegoricky připodobněn k městu) a vybrat pro sebe povolání, bloudí labyrintem města za doprovodu dvou opět alegorických postaviček. První postava Všudybud Všezvěd je ztělesněním zvědavosti a všetečnosti, druhá postava Mámení je alegorií klamu a lidské lhostejnosti. Oba se snaží poutníka oklamat a vylíčit mu svět v růžových barvách. Poutník přesto vidí pravý neutěšený stav světa. Jak již bylo řečeno, východiskem z marnosti tohoto světa je podle Komenského víra v Boha a obrácení se k vlastnímu srdci (poutník, zavolán Ježíšem, přichází do síně svého srdce, a řídí se dále Božími radami). Poprvé vychází Labyrint v roce 1631.

Přemýšlování o dokonalosti křesťanské

Podobné teologické téma jako v Labyrintu zpracovává Komenský již dříve také v díle Přemýšlování o dokonalosti křesťanské. Vyšlo poprvé v roce 1622 a Komenský se v něm ve dvanácti kapitolách zamýšlí nad tím, jak vede Bůh člověka celým jeho životem a v čem je dokonalost pravého křesťanství.

Listové do nebe

Z jeho dalších děl s teologickou tematikou zmíním ještě Listové do nebe. Dílo je psáno formou dopisů, které píše chudí lidé Bohu a stěžují si v nich na pány a bohaté lidi. Bůh bohaté obratem kárá a ukazuje jim cestu nápravy. Trpícím naopak ukazuje, že před Bohem jsou si všichni rovni.

Za stěžejní filosofická díla Komenského považujeme ta, která se zabývají myšlenkou pansofie. Nejvýznamnějšími jsou Divadlo veškerenstva věcí, také díla didaktická, jako jsou Opera didactica omnia, Didactica magna, nebo Dvěře jazykům otevřené. Vrcholem, spadajícím do všennápravného pansofického období, jsou pak Cesta světla a zejména Obecná porada o nápravě věcí lidských.

Divadlo veškerenstva věcí

Komenský psal toto dílo v letech 1616–1618. Tuto encyklopedii utřídil nikoliv abecedně, nýbrž tematicky a rozdělil ji na dvě části. V první části je vyličené Divadlo světa a věci v něm obsažené. Druhá část nese název Divadlo tajemství Písem svatých a pojednává o Boží moudrosti.² Komenský rozložil tuto encyklopedii na čtyři díly, a tedy *Theatrum naturae*, *Theatrum vitae humanae*, *Theatrum orbis terrarum*, *Theatrum seculorum*. Každý díl obsahuje čtyři knihy. Podle Komenského má být encyklopedie branou k moudrosti, nejenom k pouhému vědění ve smyslu mechanického seskupování informací. Lidské poznání má vycházet především z Bible. Dílo je tak psáno spíše v duchu teologickém nežli vědeckém.³

V dalších svých dílech, jako **Didactica magna**, **Opera didactica omnia** nebo **Dvěře jazykům otevřené** se již sice vyskytuje jasná představa pansofie, ale Komenský ji zde pojímá zatím pouze z didaktického hlediska jako cestu ke správné výuce. Jelikož tato díla jsou chápána více didakticky než filosoficky, nebudu se zde o nich již podrobněji zmiňovat.

Cesta světla (Via lucis)

Světlo bylo pro Komenského důležitým symbolem dobra a jako takové se v jeho pracích již objevuje dříve. Světlo je zde alegorií dobra a ustavičně zápasí s tmou (dobro se zlem). Jelikož absolutně dokonalý Bůh nemohl stvořit takovou nedokonalost jakou je tma a zlo, jsou tyto vnímány pouze jako nedostatek světla a dobra. Ve vzdělání, ve všenápravné síle pansofie a ve světle dobra a moudrosti, které by osvítilo všechny lidi, nalézá Komenský nástroj k nápravě světa. Načrtl zde vizi, kterou dále rozpracoval ve svém stěžejním pansofickém nápravném díle *Všeobecná porada o nápravě věcí lidských*. Ačkoli Komenský napsal *Cestu světla* v letech 1641 až 1642 při svém pobytu v Anglii, vydána byla až v roce 1668.

Všeobecná porada o nápravě věcí lidských

Jedná se o vrcholné pansofické dílo, kterým Komenský dovršil svou snahu o nápravu lidstva skrze vševědění. Porada je dedikována evropské šlechtě (honoraci) a evropským vzdělancům, které tímto Komenský vyzývá k šíření pansofie mezi všechen lid. Dílo je přísně strukturováno

dle křesťanských symbolik. Sestává ze sedmi knih. První knihou je úvod – kniha o všeobecném probuzení – Panegersia = všebuditelství – popisuje v ní lidské úmysly. Druhá až šestá kniha tvoří vlastní celek, navrhuje obecné nápravy. Druhá kniha je cestou všeobecného světla – Panaugia = všeosvícení – je jakýmsi základem k nápravě. Třetí až pátá kniha tvoří dílčí nápravné počiny k uspořádání všech zmatků světa. A to: uspořádání všech věcí – Pansofia = všeobecná moudrost (třetí kniha), uspořádání všeho smýšlení – Pampaedia = vševýchova (čtvrtá kniha) a uspořádání všech jazyků – Panglottia = všemluva (pátá kniha). Šestá kniha je knihou všeobecné nápravy – Panorthosia = všenáprava. Sedmou knihou je závěr – kniha o všeobecném povzbuzování nazvaná Pannuthesia = všenařadění, ve které se opakovaně připomínají jasně viditelné cesty k nápravě. Samotná třetí kniha (Pansofia) by jistě stála za samostatné detailnější představení, protože právě v ní soustředil Komenský své filosofické názory na chod světa poskládaného z mnoha dalších světů. Nicméně toto dílo je natolik složité, že překračuje rámec mého stručného pojednání. Za Komenského života vyšly tiskem jen některé části. Dílo sice uniklo požáru v Lešně, ale po smrti Komenského se dlouho považovalo za ztracené a celý rukopis byl nalezen až roku 1935. Není také jisté, zda bylo dílo vůbec někdy Komenským zcela dokončeno, ale jeho současná známá podoba, podle slov nálezce rukopisu Dymitra Čyževského a překladatele Josefa Hendricha, není kompletní. U nás poprvé vychází v latinském originále v roce 1966 a v českém překladu pak v roce 1992.

Komenský inspirující

Komenského odkaz světu je nesmírný, ať už se jedná o jeho revoluční filosofické názory, o metody výuky, či jeho snahu encyklopedickou. Ovlivnil mnoho následovníků. Kupříkladu již za jeho života vzniklo v Anglii sdružení tzv. Komeniánů. Zásadním způsobem však ovlivnil skupinu francouzských filosofů a spisovatelů 18. století, kteří se spojili v myšlenku shrnout veškeré lidské poznání a vědění do jednoho všeobsahujícího díla – encyklopedie – odtud jejich označení **Encyklopedisté**. Z nejznámějších jmenujme alespoň **Denise Diderota, Luise de Jaucorta**, který se na sepsání Encyklopedie podílel největší měrou (cca ¼ textu), dále **Jeana-Jacqua Rousseaua, Voltaira**, nebo **Jeana-Francoise Marmontela**. Výsledkem jejich usilovné práce bylo vydání osmadvaceti svazkové encyklopedie pod názvem **Encyklopedie aneb Racionální slovník věd, umění a řemesel**, jejíž první vydání vyšlo v roce 1751. *Filosofické a politické názory encyklopedistů nebyly jednotné, spojovalo je však stranění společenskému pokroku, kritika despotismu feudálního útlaku a snaha osvobodit myšlení od pověr a dogmat. Někteří z encyklopedistů se později proslavili, případně editovali vlastní práce; mnoho z nich však zůstalo jen velmi málo známých.*⁴ Díky osvíceneckým protifeudálním a proticírkevním názorům byla Encyklopedie zařazena na seznam církví zakázaných knih (libri prohibiti).

Závěr aneb zamyšlení nad pansofií v současnosti

Je zřejmé, že v dnešní době je zcela nemožné pansoficky obsáhnout veškeré současné lidské vědění v sebeobsáhlejší encyklopedii. A i kdyby to možné bylo, je nepředstavitelné, aby podobné dílo bylo jakkoli užitečné, neboť žádný lidský mozek není schopen současné vědění pojmout. Jak jsem již psala v úvodu, jsem si jista, že i Komenský by musel nyní své názory přehodnotit. Encyklopedie nicméně stále vycházejí, avšak mají již jinou formu. Buďto jsou psány podrobně ve snaze obsáhnout maximum, avšak pouze z jednoho vědního oboru či odvětví (spíše encyklopedie učebnicového typu), nebo jsou pojímány velmi obecně s cílem podat orientační obraz o známém běhu světa a vesmíru. Tato druhá možnost je jakousi modifikací Komenského encyklopedických snah, ovšem přizpůsobena dnešní době. Je tedy jistě lepší alespoň obecně vzdělat všechno lidstvo, protože budeme-li se držet Komenského předpokladu, pak v pochopení chodu věcí a zákonitostí přírody je klíč k nápravě lidstva. Do jisté míry můžeme v dnešní době považovat za jakousi formu nesourodé encyklopedie celý virtuální prostor internetu, kde je možno nalézt obrovské množství informací. Tyto však nejsou většinou systemizovány, ale hlavně mají různou úroveň důvěryhodnosti a pravdivosti. Autory této „internetové encyklopedie“ jsou totiž naprosto všichni, kteří kdy do tohoto virtuálního prostředí cokoli poskytli. Jsou zde také sofistikovanější snahy o vytvoření opravdových internetových encyklopedií, jako je kupříkladu Wikipedie. Nicméně neexistuje pro ně jednotný řád a forma a hlavně chybí kvalitní recenzenti. Je tedy na uživateli (čtenáři), aby zvažil, zda zdroj informací důvěryhodný je, či nikoli. Na druhou stranu, jsou tyto „encyklopedie“ otevřené a trvale doplňované o nové informace a není potřeba čekat, až tyto vyjdou tiskem. Internet je i pro mě velmi užitečný zdroj informací, ale občas není špatné otevřít knihu. Když už pro nic jiného, tak pro ten pocit z její krásy.